

ÚVOD

1. Ekonomie a praxeologie

Ekonomie je nejmladší ze všech společenských věd. Je pravda, že v uplynulých letech se z disciplín, které byly důvěrně známy již starým Řekům, vyvinulo množství věd nových. Zde však došlo pouze k tomu, že se části poznání, které již měly své místo v rámci komplexu systému starého, osamostatnily. Předmět studia se lépe rozčlenil, objevily se v něm dosud nepovšimnuté oblasti, byly aplikovány nové metody a lidé začali na věci pohlížet z jiných úhlů než jejich předchůdci. Samotný předmět se nerozšířil. Ekonomie nicméně pro vědu otevřela sféru dosud nepřístupnou a nemyslitelnou. Odhalení pravidelnosti v následnosti a vzájemné provázanosti tržních jevů překračovalo rámec tradičního systému učení. Vzniklo poznání, na něž nebylo možné nahlížet ani jako na logiku, matematiku, psychologii, fyziku, ani jako na biologii.

Filozofové se odpradáвна pokoušeli odhalit cíle, které se Bůh či příroda snaží v průběhu lidských dějin uskutečnit. Hledali zákony lidského osudu a evoluce. Avšak dokonce i myslitelé, jejichž bádání nemělo žádné teologické sklony, v tomto počínání selhali. Používali totiž chybnou metodu. Zabývali se lidstvím jako celkem nebo nějakým jiným holistickým konceptem, jako jsou národ, rasa či církev. Celkem arbitrárně stanovovali cíle, k nimž musí chování těchto celků spět, avšak nedokázali uspokojivě zodpovědět otázku, jaké faktory jednotlivce nutí k tomu, aby byl cíl sledovaný nevyhnutelnou evolucí celku dosažen. Uchylovali se k zoufalým manévřům: zázračný zásah božstva buď skrze zjevení, či prostřednictvím Bohem seslaných proroků a osvícených vůdců; předzjednaná harmonie; předurčení nebo působení mystické „světové duše“ či „duše národní“. Jiní hovořili o „mazanosti přírody“, která v člověku vytvořila nutkání, pohánějící jej nevědomky přesně tím směrem, kam jej příroda směřovat chce.

Jiní filozofové byli většími realisty. Nepokoušeli se uhodnout plán přírody či Boha. Nazírali na lidské věci pohledem vlády. Chtěli vytvořit pravidla politického jednání, techniku vlády a státnictví. Spekulativní mysli rýsovaly ambiciózní plány pro celkovou reformu a přestavbu společnosti. Ti skromnější našli uspokojení ve shromažďování a systematizování dat historické zkušenosti. Všichni ale byli plně přesvědčeni, že v běhu lidských událostí neexistuje žádná obdobná pravidelnost a neměnnost, kterou je možné nalézt ve fungování lidského rozumu a v následnosti přírodních jevů. Nehledali zákony společenské spolupráce, protože se domnívali, že člověk může společnost zorganizovat zcela libovolně. Jestliže společenské podmínky nenaplňovaly přání reformátorů, jestliže se ukázala nerealizovatelnost jejich utopií, spatřovali chybu v morálním selhání člověka. Společenské problémy se považovaly za problémy etické. Pro zkonstruování dokonalé společnosti bylo dle jejich názoru třeba dobrých vládců a ctnostných občanů. S počestnými občany je každá utopie uskutečnitelná.

Odhalení nevyhnutelných provázaností tržních jevů tento názor vyvrátilo. Vyvedeni z míry museli lidé čelit novému pohledu na společnost. Ohromeně zjišťovali, že existuje ještě další pohled, jímž lze nahlížet na lidskou společnost. Není již jen dobro – zlo, poctivost – nepoctivost či spravedlnost – nespravedlnost. V běhu lidských událostí převládají pravidelnosti, jímž se člověk, pokud chce uspět, musí přizpůsobit. Přistupovat ke společenským faktům z pozice cenzora, který je schvaluje či neschvaluje na základě arbitrárních a subjektivních hodnotových soudů, je k ničemu. Zákony lidského jednání a společenské spolupráce je třeba studovat stejně, jako studuje fyzik zákony přírody. Pohled na lidské jednání a společenskou spolupráci jako na předmět vědy o daných vztazích, nikoli již jako předmět normativní disciplíny, ukazující, jak věci mají být, byl naprostou revolucí s nesmírnými následky nejen pro poznání a filozofii, ale i pro společenské jednání.

Po více než století však byly efekty této radikální změny metody uvažování velmi omezené, neboť se lidé domnívali, že se vztahují jen na úzký výsek pole lidského jednání, konkrétně na tržní jevy. Klasičtí ekonomové při svém zkoumání narazili na překážku, kterou nebyli s to odstranit – zdánlivý rozpor v teorii hodnoty. Jejich teorie hodnoty byla chybná a nutila je redukovat záběr jejich vědy. Až do konce devatenáctého století zůstávala politická ekonomie vědou o „ekonomických“ aspektech lidského jednání, teorií bohatství a sobectví. Zabývala se lidským jednáním, jen pokud k němu docházelo na základě něčeho, co bylo velmi neuspokojivě popsáno jako ziskový motiv. Tvrdila, že mimo to existuje ještě další lidské jednání, jehož zkoumání je úkolem pro jiné disciplíny. Transformace myšlení, kterou započali klasičtí ekonomové, byla dovršena až moderní subjektivní ekonomii, jež zahrнула teorii tržních cen do obecné teorie lidské volby.

Dlouhou dobu lidem unikalo, že přechod od klasické teorie hodnoty k teorii subjektivní znamenal více než jen záměnu horší teorie tržní směny za teorii uspokojivější. Obecná teorie volby a preferencí daleko přesahuje horizont ekonomických problémů stanovený ekonomy, počínaje Cantillonem, přes Huma a Adama Smitha až po Johna Stuarta Milla. Je mnohem více než jen pouhou teorií „ekonomické stránky“ lidských snah, o lidské touze po komoditách a zlepšení hmotného blahobytu. Je vědou o všech druzích lidského jednání. Volba určuje všechna lidská rozhodnutí. Když člověk provádí volbu, nevolí pouze mezi různými hmotnými věcmi a službami. Do hry vstupují veškeré lidské hodnoty. Všechny cíle a všechny prostředky, hmotné i duševní, velkolepé i přízemní, vznešené i prosté, jsou seřazeny do jedné škály a podrobeny rozhodování, které vybírá jednu věc a ponechává stranou věci ostatní. Nic, po čem člověk touží nebo čemu se chce vyhnout, nezůstává vně tohoto uspořádání do jediné stupnice preferencí. Moderní teorie hodnoty rozšiřuje vědecký horizont a zvětšuje pole studia ekonomie. Z politické ekonomie klasické školy tak povstává nová obecná teorie lidského jednání, *praxeologie*.¹ Ekonomické či katalaktické problémy² jsou zahrnuty v obecnější vědě a toto pouto již nelze nikdy přetrhnout. Žádné zkoumání úzce ekonomických problémů není možné započít jinak než od aktu volby. Ekonomie se stává součástí, jakkoli dosud nejlépe rozpracovanou, univerzálnější vědy, praxeologie.

2. Epistemologické problémy obecné teorie lidského jednání

V nové vědě se zdálo všechno problematické. Byla cizím prvkem v tradičním systému poznání. Lidé nevěděli, jak ji zařadit a kde pro ni nalézt správné místo. Na druhou stranu však nabyli přesvědčení, že zahrnutí ekonomie do přehledu poznání nevyžaduje přeuspořádání či rozšíření celkového schématu. Považovali svůj katalogový systém za úplný. Jestliže se do něj ekonomie nehodila, chyba mohla spočívat pouze v nesprávném způsobu, jímž ekonomové své problémy chápali.

Zatracovat debaty o podstatě, předmětu a logickém charakteru ekonomie jako akademické slovíčkaření pedantských profesorů je naprostým nepochopením jejich významu. Je široce rozšířeným omylem, že zatímco pedanti utápějí čas v nesmyslných řečech o nejvhodnější metodě způsobu práce, ekonomie samotná, nezávislá na těchto zbytečných sporech, tiše pokračuje

¹ Termín *praxeologie* byl poprvé použit Espinasem v roce 1890. Blíže viz jeho článek „Les Origines de la technologies“, *Revue Philosophique*, XV. ročník, str. 114–115, a jeho stejnojmennou knihu publikovanou v Paříži v roce 1897.

² Termín *katalaxie neboli věda o směně* poprvé použil Whately. Blíže viz jeho knihu *Introductory Lectures on Political Economy* (Londýn, 1831), str. 6.

svým směrem. Ve sporu o metodu (*Methodenstreit*) mezi rakouskými ekonomy a pruskou historickou školou, samozvanou „intelektuální strážkyní rodu Hohenzollernů“, a v diskusi mezi Johnem Batesem Clarkem a americkým institucionalismem bylo ve hře mnohem více než jen to, jaký způsob práce je nejpłodnější. Skutečný spor se vedl o epistemologické základy vědy o lidském jednání a její logickou legitimizaci. Z pozic epistemologického systému, pro nějž bylo praxeologické myšlení cizí, a logiky, která uznávala jako vědecké – vedle logiky a matematiky – pouze empirické přírodní vědy a historii, se mnoho autorů pokoušelo ekonomické teorii upřít hodnotu a užitečnost. Historismus se jí snažil nahradit ekonomickou historií; pozitivismus doporučoval její substituci iluzorní společenskou vědou, která by přijala logickou strukturu newtonovské mechaniky. Obě tyto školy se shodly v radikálním odmítnutí všech výdobytků ekonomického myšlení. Tváří v tvář těmto útokům nemohli ekonomové zůstat zticha.

Radikálnost tohoto masového zatracení ekonomie byla velmi brzy překonána ještě univerzálnějším nihilismem. Odepaměti brali lidé v myšlení, mluvení i jednání uniformitu a neměnnost logiky za nezpochybnitelný fakt. Veškeré vědecké zkoumání spočívalo na tomto předpokladu. Při diskusích o epistemologickém charakteru ekonomie autoři poprvé v lidských dějinách popřeli i toto tvrzení. Marxismus tvrdí, že myšlení člověka je určováno jeho příslušností k třídě. Každá společenská třída má vlastní logiku. Produkt myšlení tak nemůže být nic než „ideologická maska“ sobeckých třídních zájmů myslitele. Odmaskovat filozofie a vědecké teorie a ukázat jejich „ideologickou“ prázdnotu je pak úkolem „sociologie poznání“. Ekonomie je „buržoazním“ nástrojem, ekonomové „podlézají“ kapitálu. Jen beztřídní společnost socialistické utopie nahradí „ideologické“ lži pravdou.

Tento polylogismus byl později vyučován také v mnoha dalších formách. Historismus tvrdí, že logická struktura lidského myšlení a jednání se mění v průběhu historické evoluce. Rasistický polylogismus zase přiřazuje zvláštní logiku každé rase. Konečně zde máme iracionalismus, který tvrdí, že se rozum jako takový nehodí k osvětlování iracionálních sil, jež určují lidské chování.

Takové doktríny daleko přesahují meze ekonomie. Zpochybňují nejen ekonomii a praxeologii, ale veškeré lidské poznání a myšlení obecně. Týkají se matematiky a fyziky stejně jako ekonomie. Zdá se proto, že úkol jejich vyvrácení nespadá do žádné konkrétní oblasti poznání, nýbrž do epistemologie a filozofie, což zdánlivě ospravedlňuje postoje těch ekonomů, kteří v tichosti pokračují ve svých studiích, aniž by se nechali rozptylovat epistemologickými problémy a námitkami vznesenými polylogismem a iracionalismem. Fyzikovi je jedno, když někdo stigmatizuje jeho teorie jako buržoazní, západní či židovské; stejně tak i ekonom by měl ignorovat zlehčování a pomluvy. Ať psi štěkají, neměl by jejich štěkotu věnovat žádnou pozornost. Měl by si pamato-

vat Spinozův výrok: *Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est.*

V případě ekonomie však situace není úplně stejná jako v případě matematiky a přírodních věd. Polylogismus a iracionalismus útočí na praxeologii a ekonomii. Ačkoli formulují svá stanoviska obecně tak, že se vztahují na všechny obory poznání, ve skutečnosti je jejich cílem věda o lidském jednání. Považují za iluzorní víru, že by vědecký výzkum mohl přinést výsledky platné pro lidi všech období, ras a společenských tříd, a s radostí znevažují jisté fyzikální a biologické teorie jako buržoazní či západní. Když je však aplikace těchto stigmatizovaných doktrín nutná k řešení nějakých praktických problémů, na kritiku se zapomene. Technologie sovětského Ruska bez skrupulí používá výsledky buržoazní fyziky, chemie a biologie, jako kdyby platily pro všechny třídy. Nacističtí inženýři a doktoři nepohrdali použitím teorií, objevů a vynálezů lidí „podřadných“ ras a národů. Chování lidí všech ras, národů, náboženství, jazykových skupin a společenských tříd jasně ukazuje, že co se týče matematiky, logiky a přírodních věd, doktríny polylogismu a iracionalismu nepřijímají.

S ekonomii a praxeologií se má věc docela jinak. Hlavním motivem pro rozvoj doktrín polylogismu, historismu a iracionalismu bylo poskytnout ospravedlnění pro přehlížení poznatků ekonomie v oblasti určování ekonomických politik. Socialisté, rasisté, nacionalisté a etatisté selhali při pokusech vyvrátit teorie ekonomů a prokázat pravdivost jejich vlastních ničím nepodložených doktrín. Právě tato frustrace je vedla k negaci logických a epistemologických principů, na nichž spočívá veškeré lidské myšlení, a to nejen ve vědeckém výzkumu, ale i v běžných, každodenních činnostech.

Zbavit se těchto námitek jen s poukazem na politické motivy, které je inspirovaly, však není možné. Žádný vědec nesmí dopředu předpokládat, že je odmítnutí jeho teorií nutně neopodstatněné, jestliže je jeho kritik předpojatý kvůli svým emocím nebo stranické příslušnosti. Musí odpovědět na každou výtku bez ohledu na pozadí či motivy, s nimiž byla učiněna. Rovněž není přípustné mlčet tváří v tvář častému názoru, že teoremy ekonomie platí pouze za hypotetických předpokladů, které nejsou v reálném světě nikdy splněny, a nelze je tudíž použít k mentálnímu uchopení reality. Je zajímavé, že některé školy zřejmě souhlasí s tímto názorem, a přesto klidně dál kreslí své křivky a formulují své rovnice. O význam svého uvažování a o vztah ke světu, v němž žijeme, se nezajímají.

Tento postoj je samozřejmě neudržitelný. Dokonale popsat a definovat podmínky a předpoklady, za nichž různá tvrzení platí, je prvním úkolem každého vědeckého zkoumání. Je chybou brát fyziku jako model a vzor pro ekonomický výzkum. Ti, kdo se dopouštějí této chyby, by si měli uvědomit alespoň jednu věc: žádný fyzik nikdy nevěřil, že objasnění nějakých předpokladů a podmínek fyzikálních teorémů leží vně předmětu fyzikálního výzku-

mu. Klíčovou otázkou, na níž musí ekonomie odpovědět, je, jaký vztah mají její výroky k realitě lidského jednání, jejíž mentální uchopení je cílem ekonomických studií.

Je úkolem ekonomie detailně se vypořádat s tvrzeními, že její poznatky platí pouze pro kapitalistický systém krátkého a již pominuvšího liberálního období západní civilizace. Ze všech oblastí vědění připadá právě na ekonomii povinnost prozkoumat všechny výtky mřící z různých směrů a zpochybňující užitečnost výroků ekonomické teorie pro osvětlování problémů lidského jednání. Systém ekonomického myšlení musí být vystavěn tak, aby byl odolný vůči veškeré kritice ze strany iracionalismu, historismu, panfyzikalismu, behaviorismu a všech odrůd polylogismu. Stav, kdy se každodenně objevují nové argumenty demonstrující absurditu a zbytečnost počínání ekonomů a ekonomové se tváří, jako by se nic nedělo, je neúnosný.

Již nestačí zabývat se ekonomickými problémy uvnitř tradičního rámce. Teorii katalaxie je třeba vybudovat na pevných základech obecné teorie lidského jednání, na praxeologii. Tento postup práce ji nejen zajistí proti množství neoprávněných kritik, ale také osvětlí nemálo problémů, které nebyly dosud dostatečně formulovány, a tím méně vyřešeny. Jedná se zejména o základní problém ekonomické kalkulace.

3. Ekonomická teorie a praxe lidského jednání

Lidé běžně obviňují ekonomy ze zaostalosti. Je samozřejmě jasné, že naše ekonomická teorie není dokonalá. Dokonalost neexistuje ani v poznání, ani v žádné jiné lidské aktivitě. Vševědoucnost je člověku upřena. I nejpropracovanější teorie, o níž si myslíme, že plně uspokojuje naši žízeň po poznání, může být jednoho dne doplněna či nahrazena teorií novou. Věda nám neposkytuje absolutní a konečnou jistotu, pouze jistotu v rámci omezení našich mentálních schopností a existujícího stavu vědeckého myšlení. Vědecká teorie je jen jednou ze zastávek na donekonečna postupujícím pátrání po poznání. Je nutně poznamenána nedostatečností přítomnou v každém lidském snažení. Uznání těchto skutečností nicméně neznamená, že je dnešní ekonomie zaostalá. Znamená pouze to, že je ekonomie živoucí věcí – a žití představuje nedokonalosti i změny.

Výčitky o údajné nedokonalosti jsou vůči ekonomii vznášeny ze dvou odlišných úhlů pohledu.

Na jedné straně existují naturalisté a fyzikalisté, kteří ekonomii obviňují z toho, že není přírodní vědou a nepoužívá laboratorní metody a postupy práce. Jedním z úkolů této knihy je vyvrátit omyly podobných myšlenek. Zde na úvod postačí jen několik slov o jejich psychologickém pozadí. Úzkoprsí lidé běžně poukazují na všechny ohledy, v nichž jsou ostatní lidé jiní. Vel-

bloud se v bajce pohoršuje nad všemi ostatními zvířaty, která nemají hrb, a obyvatelé Ruritánie kritizují obyvatele Laputánie za to, že nejsou Ruritánci. Výzkumník pracující v laboratoři považuje laboratoř za jediné místo smysluplného zkoumání a diferenciální rovnice za jedinou správnou metodu vyjadřování výsledků vědeckých myšlenek. Jednoduše není schopen epistemologické problémy lidského jednání rozpoznat. Ekonomie pro něj nemůže být ničím jiným než jistým druhem mechaniky.

Potom existují lidé, kteří tvrdí, že se společenskými vědami musí být něco špatně, protože společenské podmínky jsou neuspokojivé. Přírodní vědy dosáhly v uplynulých dvou či třech letech ohromujících výsledků a jejich praktické využití umožnilo zvýšit všeobecný životní standard na dosud nevídanou úroveň. Avšak společenské vědy, říkají tito kritici, v úkolu zlepšit společenské podmínky zcela propadly. Neskoncovaly s bídou a hladověním, ekonomickými krizemi a nezaměstnaností, válkou a tyranii. Jsou neplodné a k rozvoji štěstí a lidského blahobytu nepřispěly ničím.

Tito nespokojenci si neuvědomují, že ohromný pokrok technologických metod výroby a z toho vyplývající nárůst bohatství a blahobytu byl možný jen díky provádění liberálních politik, které jsou aplikací ekonomického učení. Právě myšlenky klasických ekonomů odstranily odvěké zákony, zvyky a předsudky proti technologickým zlepšením a ze svěrací kazajky cechů, podporčí vlády a sociálních tlaků různého typu osvobodily génia reformátorů a inovátorů. Klasičtí ekonomové způsobili, že poklesla prestiž dobytých a vyvlastňovatelů, a prokázali společenský přínos plynoucí z podnikatelských aktivit. Žádný z velkých moderních objevů by nebyl prakticky uplatněn, kdyby ekonomové zcela nezničili mentalitu předkapitalistického období. Jev, který se obvykle nazývá „průmyslovou revolucí“, byl plodem ideologické revoluce způsobené doktrínami ekonomů. Ekonomové vyvrátili stará dogmata: že je nepoctivé či nespravedlivé předčít konkurenta výrobou lepších a levnějších statků; že je špatné odchýlit se od tradičních metod výroby; že stroje jsou zlem, protože přinášejí nezaměstnanost; že jedním z úkolů občanské vlády je zabránit efektivním podnikatelům ve zbohatnutí a ochránit méně efektivní před jejich konkurencí; že omezení svobody podnikatelů vládním donucením či mocí dalších společenských sil je vhodným prostředkem ke zvýšení blahobytu země. Britští političtí ekonomové a francouzští fyziokraté udávali tempo modernímu kapitalismu. Oni umožnili pokrok v aplikovaných přírodních vědách, který přinesl ohromný prospěch všem lidem.

Chybou naší doby je právě tato všeobecná neznalost role, kterou politiky ekonomické svobody hrály v technologické evoluci uplynulých dvou set let. Lidé podléhají omylu, že zlepšení metod výroby nastalo ve stejnou dobu jako politika *laissez faire* pouze náhodou. Oklamání marxistickými mýty považují moderní industrialismus za výsledek fungování záhadných „produkčních

sil“, které žádným způsobem nezávisí na ideologických faktorech. Klasická ekonomie nebyla, jak se domnívají, faktorem působícím na vznik kapitalismu, nýbrž jeho produktem, jeho „ideologickou nadstavbou“, tzn. doktrínou vyvinutou k obraně nespravedlivých nároků kapitalistických vykořisťovatelů. Odtud se bere tvrzení, že odstranění kapitalismu a nahrazení tržní ekonomiky a svobodného podnikání socialistickým totalitarismem by budoucí rozvoj technologie nijak nepoškodilo. Naopak by vedlo k jejímu zdokonalení, neboť by odstranilo překážky, které před ní kladly sobecké zájmy kapitalistů.

Charakteristickým znakem dnešní doby ničivých válek a společenské dezintegrace je vzpoura proti ekonomii. Thomas Carlyle označil ekonomii za „ponuru vědu“ a Karel Marx stigmatizoval ekonomy, že „podlézají“ kapitálu. Šarlatáni, vychvalující svou zaručenou medicínu a zkratky do pozemského ráje, s radostí shazují ekonomii jako „ortodoxní“ či „reakční“. Demagogové se pyšní svým údajným vítězstvím nad ekonomikou. „Praktici“ se chvástají opovržením ekonomikou a neznalostí učení „teoretických“ ekonomů. Ekonomické politiky uplynulých dekád byly výsledkem mentality, jež se posmívá jakémukoli druhu zdravé ekonomické teorie a oslavuje mylné doktríny těch, co se ekonomii vysmívají. Takzvaná „ortodoxní“ ekonomie je ve většině zemí vytlačena z univerzit a je prakticky neznámá vrcholným státníkům, politikům a publicistům. Vinu za neuspokojivý stav ekonomických záležitostí nelze samozřejmě svalovat na vědu, již jak veřejnost, tak vládcí pohrdají a kterou zcela ignorují.

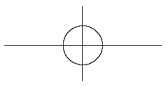
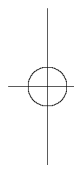
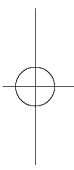
Je třeba zdůraznit, že osud moderní civilizace v podobě rozvinuté v uplynulých dvou stech letech bělochy je neoddělitelně spojen s osudem ekonomické vědy. Civilizace se mohla rozvinout proto, že mezi lidmi převládly myšlenky, jež byly aplikací učení ekonomie na problémy ekonomické politiky. Pokud země budou pokračovat ve směru, na který nastoupily pod vlajkou doktrín, jež ekonomické myšlení odmítají, nutně dojdou zkázy.

Je pravda, že ekonomie je teoretickou vědou a jako taková se zdržuje jakýchkoli hodnotových soudů. Jejím úkolem není říkat lidem, o jaké cíle by měli usilovat. Je vědou o prostředcích používaných k dosažení zvolených cílů, nikoli vědou o volbě cílů. Konečné rozhodnutí, hodnocení a volba cílů přesahují předmět jakékoli vědy. Věda nikdy neříká člověku, jak by měl jednat; pouze mu ukazuje, jak jednat musí, chce-li určitých cílů dosáhnout.

Mnohým lidem se zdá, že je to velmi málo a že věda, omezená na zkoumání toho, co *je*, a neschopná vyjádřit hodnotové soudy o nejvyšších a konečných cílech, nemá pro život a jednání žádný význam. I to je chyba. Její odhalení však není úkolem těchto úvodních poznámek. Je to jedním z cílů předkládané knihy.

Shrnutí

Uvedené předběžné poznámky byly nezbytné pro vysvětlení, proč tato kniha umísťuje ekonomické problémy do širšího rámce obecné teorie lidského jednání. V současném stadiu ekonomického myšlení i politických diskusí o základních otázkách společenské organizace již není nadále možné pojednání o úzce katalaktických problémech izolovat. Tyto problémy jsou jen částí obecné teorie lidského jednání a tak s nimi musí být nakládáno.

ČÁST PRVNÍ

Lidské jednání

I. JEDNAJÍCÍ ČLOVĚK

1. Účelové jednání a zvířecí reakce

Lidské jednání je účelové chování. Či jinak řečeno: Jednání je působící vůle uvedená v činnost, směřuje k cílům, je smysluplnou odpovědí *ega* na podmínky a stimuly z jeho prostředí, je vědomým přizpůsobením osoby stavu světa, jenž určuje její život. Uvedené parafráze snad vyjasní danou definici a zabrání možným dezinterpretacím. Definice sama je nicméně adekvátní a nevyžaduje žádné doplňky či komentáře.

Vědomé či účelové chování je v příkrém rozporu s nevědomým chováním, tj. s reflexy a nedobrovolnými odpověďmi tělních buněk a nervů na přicházející stimuly. Lidé se někdy domnívají, že hranice mezi vědomým chováním a nedobrovolnou reakcí sil působících uvnitř lidského těla jsou více méně neurčité. Platí to jen do té míry, že je někdy obtížné stanovit, zda má být nějaké konkrétní jednání považováno za dobrovolné, či nedobrovolné. Rozdíl mezi vědomým a nevědomým je nicméně ostrý a lze jej jasně určit.

Nevědomé chování tělních orgánů a buněk představuje pro jednající *ego* stejná data jako jakýkoli jiný fakt vnějšího světa. Jednající člověk musí brát v úvahu vše, co se děje uvnitř jeho vlastního těla, stejně jako bere v úvahu ostatní data, například počasí či postoje svých sousedů. Existuje samozřejmě určitá mez, kde má účelové chování moc neutralizovat fungování tělesných faktorů. V rámci jistých limitů je možné dostat tělo pod kontrolu. Člověk někdy může silou své vůle přemoci nemoc, nahradit vrozené či získané nedostatky své fyzické konstituce či potlačit reflexy. Do té míry, do níž je to možné, dochází k rozšiřování pole účelového jednání. Jestliže se člověk zdrží ovládnutí nedobrovolných reakcí buněk a nervových center, ačkoli by tak mohl činit, je jeho chování z našeho pohledu účelové.

Předmětem naší vědy je lidské jednání, nikoli psychologické události, které jednání předcházejí. Právě toto odlišuje obecnou teorii lidského jednání, praxeologii, od psychologie. Tématem psychologie jsou vnitřní události, které ústí či mohou ústit do konkrétního jednání. Tématem praxeologie je jednání jako takové. Tím je rovněž upraven vztah praxeologie k psychoanalytickému konceptu podvědomí. Psychoanalýza je také psychologí a nezkoumá jednání, nýbrž síly a faktory, které člověka ke konkrétnímu jednání nutí. Psychoanalytické podvědomí je psychologickou, nikoli praxeologickou kategorií. Zda jednání vychází z jasného rozvažování, nebo je vůle řízena zapomenutými vzpomínkami a potlačenými přáními, nemá na podstatu jednání vliv. Jak vrah, který je k zločinu veden podvědomým nutkáním (*Id*), tak i neurotik, jehož nenormální chování připadá nezkušenému pozorovateli jednoduše nesmyslné, jednají. Stejně jako každý jiný i oni směřují k jistým cílům. Je zásluhou psychoanalýzy, že ukázala, že i jednání neurotiků a psychopatů má smysl, že i oni jednají a směřují k cílům, ačkoli my, kdo se považujeme za zdravé a rozumné, považujeme uvažování určující jejich volbu cílů za nesmyslné a prostředky, které si k dosažení těchto cílů vybírají, za odporující sledovanému účelu.

Termín „nevědomý“, tak jak jej používá praxeologie, a termíny „podvědomý“ a „nevědomý“, jak je aplikuje psychoanalýza, náležejí do dvou odlišných systémů myšlení a výzkumu. Praxeologie stejně jako ostatní odvětví vědění vděčí psychoanalýze za mnohé. Tím důležitější je proto uvědomit si hranici, která praxeologii od psychoanalýzy odděluje.

Jednání nepředstavuje pouhé udávání preferencí. Člověk projevuje preference rovněž v situacích, v nichž jsou věci a události nevyhnutelné či se jako nevyhnutelné jeví. Člověk tak může preferovat slunce před deštěm a může si přát, aby slunce mraky rozehnal. Ten, kdo si pouze přeje a doufá, nezasahuje aktivně do běhu událostí a vlastního osudu. Jednající člověk naproti tomu volí, určuje a pokouší se dosáhnout cíle. Ze dvou věcí, které nemůže mít současně, si vybírá jednu a vzdává se druhé. Jednání proto vždy zahrnuje braní i zřeknutí se.

Vyjádření přání a nadějí či oznámení plánovaného jednání může být jistou formou jednání, pokud samo směřuje k naplnění jistého účelu. Nesmí však být zaměňováno s jednáním, na které odkazuje. Není totožné s jednáním, které oznamuje, doporučuje nebo odmítá. Jednání je reálnou věcí. Počítá se celkové chování člověka, nikoli pouhé mluvení o plánovaných, avšak neuskutečněných aktech. Na druhou stranu je třeba jednání jasně odlišit od vykonávání práce. Jednání znamená použití prostředků pro dosažení cílů. Zpravidla je jedním z těchto prostředků lidská práce. Nemusí to tak ale být vždy. Za jistých specifických okolností postačí slovo. Ten, kdo vydává příkazy či zákazy, může jednat, aniž by konal práci. Mluvit či mlčet, smát se či

zůstat vážný, to vše může být jednáním. Spotřebovávat a užívat si je jednáním stejně jako zdržet se dostupné spotřeby a zábavy.

Praxeologie tedy nerozlišuje mezi „aktivním“ či energickým a „pasivním“ či netečným člověkem. Rázný člověk, pilně se snažící zlepšit své vlastní podmínky, nejedná ani více, ani méně než člověk letargický, který odevzdaně přijímá věci tak, jak na něj dopadají. Nedělat nic a být nečinný je totiž také jednání, i ono určuje běh věcí. Kdekoli jsou přítomny podmínky pro lidský zásah, jedná člověk bez ohledu na to, zda zasáhne či nikoli. Ten, kdo snáší, co by mohl změnit, nejedná o nic méně než ten, kdo za účelem dosáhnout odlišného výsledku zasáhne. Jedná i člověk, který se zdrží ovlivňování působení fyziologických a instinktivních faktorů, které mohl ovlivnit. Jednat neznamená pouze něco dělat, ale i neudělat něco, co uděláno být mohlo.

Můžeme říci, že jednání je projevením lidské vůle. To by však k našemu poznání nic nepřidalo, neboť termín vůle neznamená nic jiného než schopnost člověka volit mezi různými stavy věcí, preferovat jednu věc, obětovat jinou a dále se chovat dle učiněného rozhodnutí s cílem dosáhnout zvoleného stavu a vzdát se stavů ostatních.

2. Předpoklady lidského jednání

Spokojeností či uspokojením nazýváme takový stav lidské bytosti, který nevede a nemůže vést k jednání. Jednající člověk chce nahradit méně uspokojivý stav věcí stavem uspokojivějším. Jeho mysl si představuje podmínky, jež by mu vyhovovaly lépe, a jednání směřuje k dosažení tohoto žádoucího stavu. Incentivem, který nutí člověka jednat, je vždy pociťovaná nespokojenost.¹ Člověk dokonale spokojený se stavem svých věcí by neměl žádný incentiv něco měnit. Neměl by ani přání, ani touhy; byl by dokonale spokojený. Nejednal by; jednoduše by žil, aniž by se o cokoli staral.

Nespokojenost a vidina uspokojivějšího stavu však samy o sobě nestačí k tomu, aby člověk jednal. Je třeba ještě třetí podmínky: očekávání, že má účelové chování moc odstranit či alespoň zmírnit pociťovanou nespokojenost. Bez této podmínky není žádné jednání myslitelné. Člověk se musí podřídit nevyhnutelnému, podrobit se osudu.

Toto jsou tedy obecné podmínky lidského jednání, podmínky, za kterých člověk žije. Není pouze *homo sapiens*, ale také *homo agens*. Potomci člověka, kteří jsou ať již v důsledku vrozených či získaných postižení neodstranitelně

¹ Srov. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. Fraser (Oxford, 1894), I, 331–333; Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, ed. Fammarion, str. 119.

neschopni jakéhokoli jednání, nejsou (v přísném smyslu toho termínu, nikoli pouze ve smyslu právním) ve skutečnosti lidmi. Ačkoli je zákony a biologie považují za lidi, postrádají základní vlastnost lidství. Ani nově narozené dítě není jednající bytostí. Ještě neurazilo celou cestu od početí k plnému rozvoji svých lidských kvalit. Na konci tohoto vývoje se však lidskou bytostí stane.

O štěstí

V běžné řeči říkáme o člověku, že je šťastný, pokud se mu podaří dosáhnout svých cílů. Přesněji bychom jeho stav měli popsat tak, že je šťastnější, než byl předtím. Proti zvyku, který definuje lidské jednání jako snahu o dosažení štěstí, však neexistuje žádná platná námitka.

Musíme se nicméně vyhnout běžným nedorozuměním. Konečným cílem lidského jednání je vždy uspokojení přání jednajícího. Mimo individuálních hodnotových soudů, které se liší člověk od člověka i u jednoho člověka v různém čase, neexistuje žádný standard většího či menšího uspokojení. Člověk si určuje sám, dle standardů vlastní vůle a soudů, svým vlastním subjektivním hodnocením, co jej činí nespokojeným a méně nespokojeným. Nikdo není v pozici, aby mohl určit, co udělá člověka šťastnějším.

Uvedené skutečnosti se nijak nevztahují k antitezím egoismu a altruismu, materialismu a idealismu, individualismu a kolektivismu, ateismu a náboženství. Existují lidé, jejichž jediným cílem je zlepšit podmínky svého vlastního *ega*. Jiným lidem naopak vědomí utrpení jejich druhů způsobuje neméně či dokonce ještě více nespokojenosti než potřeby jejich vlastní. Někteří lidé si nepřejí nic jiného než uspokojení svých chutí po sexuálních vztazích, jídle, pití, dobrém bydlení a dalších hmotných věcech. Jiní lidé se však více starají o uspokojení potřeb, kterým obvykle říkáme „vyšší“ či „duchovní“. Někteří touží přizpůsobit své jednání požadavkům společenské spolupráce; na druhé straně existují vzpurní lidé, kteří jakýmkoli pravidlům společenského života vzdorují. Pro některé lidi je konečným cílem pozemské pouti příprava na život v blaženosti. Někteří lidé nevěří v učení žádného z náboženství a nedovolují, aby jejich život ovlivňovalo.

Praxeologie je vůči konečným cílům jednání indiferentní. Její závěry jsou platné pro všechny typy jednání bez ohledu na to, k jakým cílům směřují. Je vědou o prostředcích, nikoli o cílech. Termín štěstí používá v čistě formálním smyslu. V praxeologické terminologii je věta: „Jediným cílem člověka je dosáhnout štěstí“ tautologická. Neříká nic o stavu věcí, od něhož člověk štěstí očekává.

Myšlenka, že incentivem lidské aktivity je vždy nějaká nespokojenost a jejím cílem maximální možné odstranění této nespokojenosti, tedy obšťastnění člověka, je podstatou učení eudaimonismu a hédonismu. Epikurejské ataraxia je stavem dokonalého štěstí a uspokojení, k němuž směřuje veškeré

lidské jednání, aniž by jej mohlo kdy plně dosáhnout. Vzhledem k velikosti této myšlenky je jen zcela nepodstatné, že mnozí zástupci této filozofie nerozpoznali čistě formální charakter strasti a radosti a přiřazovali jim materiální a tělesný význam. Teologické, mystické a další školy heteronomní etiky jádrem epikurejství neotřásly, neboť vůči němu nebyly schopny vznést žádnou jinou námitku, než že opomíjí „vyšší“ a „ctnostnější“ radosti. Je pravda, že mnohé z raných prací zastánců epikurejství, eudaimonismu, hédonismu a utilitarismu jsou v některých aspektech náchylné k dezinterpretacím. Jazyk moderních filozofů a ještě více moderních ekonomů je ale tak přesný a jednoznačný, že k žádné dezinterpretaci dojít nemůže.

O instinktech a pudech

Porozumění základním problémům lidského jednání nelze nijak posunout metodami instinktivní sociologie. Tato škola klasifikuje různé konkrétní cíle lidského jednání a každé třídě přisuzuje jako její motiv nějaký instinkt. Člověk se jeví jako bytost poháněná různými vrozenými instinkty a temperamenty. Má se za to, že toto vysvětlení jednou provždy vyvrací odporné učení ekonomie a utilitární etiky. Avšak již Feuerbach správně ukázal, že každý instinkt je instinktem ke štěstí.² Metoda instinktivní psychologie a instinktivní sociologie spočívá v arbitrární klasifikaci bezprostředních cílů jednání a v jejich zvěcnění. Zatímco praxeologie říká, že cílem jednání je odstranění jisté nespokojenosti, instinktivní psychologie tvrdí, že je jím uspokojení instinktivního pudu.

Mnozí zastánci instinktivní školy jsou přesvědčeni, že dokázali, že jednání není určováno rozumem, nýbrž vyplývá z hlubin vrozených sil, pudů, instinktů a dispozic, které nelze nijak racionálně osvětlit. Jsou si naprosto jisti svým úspěchem při odhalování plytkosti racionalismu a při znevažování ekonomie coby „souboru mylných vývodů, založeném na chybných psychologických předpokladech“.³ Racionalismus, praxeologie a ekonomie však nepojednávají o konečných zdrojích a cílech jednání. Zabývají se použitím prostředků k dosažení sledovaných cílů. Jakkoli neuchopitelná může být hloubka, v níž pudy a instinkty vznikají, prostředky, které člověk volí pro jejich uspokojení, jsou určovány racionálním zvážením nákladů a úspěchu.⁴

² Srov. Feuerbach, *Sämtliche Werke*, ed. Bolin a Jodl (Stuttgart, 1907), X, str. 231.

³ Srov. William McDougall, *An Introduction to Social Psychology* (14. vyd., Boston, 1921), str. 11.

⁴ Srov. Mises, *Epistemological Problems of Economics*, přeložil G. Reisman (New York, 1960), str. 52 a násl.

Ten, kdo jedná na základě emocionálních pudů, také jedná. Od ostatních typů jednání se emocionální jednání odlišuje jiným hodnocením vstupů a výstupů. Emoce narušují hodnocení. Člověk rozvášněný emocemi považuje cíle za daleko více žádoucí a cenu, kterou musí zaplatit, za nižší, než kdyby měl chladnou hlavu. Lidé nikdy nepochybovali, že dokonce i v emocionálně vypjatém stavu zvažují prostředky a cíle a že je možné ovlivnit výsledek tohoto rozhodování tím, že se zvýší náklady podlehnutí pudům vášně. Trestat mírněji trestné činy spáchané ve stavu emocionálního vzrušení či pod vlivem drog znamená tyto excesy podporovat. Není pravda, že hrozba přísného potrestání neodradí lidi vedené zdánlivě nepřemožitelnou vášní.

Chování zvířat interpretujeme na základě předpokladu, že zvířata podléhají momentálním pudům. Když pozorujeme, jak se zvířata živí, mají potomstvo a napadají ostatní zvířata či lidi, hovoříme o potravním instinktu, reprodukčním instinktu či instinktu k agresivitě. Předpokládáme, že jsou vrozené a vytrvale žádají své uspokojení.

S lidmi je to ale jinak. Člověk není bytostí, která by se nedokázala vzepřít instinktům, jež nejnaléhavěji volají po svém uspokojení. Člověk dokáže emoce a pudy potlačit. Dokáže racionalizovat své chování. Zřekne se uspokojení nutkavého pudu, jen aby uspokojil ostatní přání. Není loutkou v rukou svých choutek. Muž se nevrhá na každou ženu, která zjítří jeho smysly, nezhltně každý kousek jídla, který jej zláká, nesrazí každého člověka, kterého by si přál zabít. Svá přání a tužby uspořádává do škály, volí, či krátce řečeno, jedná. Právě to, že člověk vědomě uspořádává své chování, jej odlišuje od zvířat. Člověk je bytostí se zábrany, která ovládá své pudy a touhy, která má moc instinktivní přání a pudy potlačit.

Může se stát, že se pud objeví s takovou naléhavostí, že žádná nevýhoda, kterou by jeho uspokojení mohlo přinést, se nezdá natolik velká, aby zabránila jeho naplnění. I zde se objevuje volba. Člověk se rozhoduje pro podlehnutí danému přání.⁵

3. Lidské jednání jako konečná danost

Člověk od nepaměti toužil poznat prvotního hybatele, příčinu všech věcí a všech změn, poslední substanci, z níž vše povstává a která je příčinou sebe sama. Věda je skromnější. Je si vědoma omezení lidské mysli a lidské snahy poznávat. Jejím cílem je vystopovat všechny jevy k jejich příčinám. Chápe

⁵ Velkou roli hraje v těchto případech okolnost, že ona dvě uspokojení – uspokojení očekávané z podlehnutí pudu a uspokojení vyplývající z vyhnutí se nechtěným důsledkům – nenastávají ve stejném čase. Srov. níže, str. 431–441.

však, že tato snaha musí nutně narazit na nepřekonatelné překážky. Jsou jevy, které nelze analyzovat a vysvětlit pomocí jiných jevů. Jsou konečnou daností. Pokrok vědeckého zkoumání může odhalit, že něco, dříve považované za konečnou danost, lze rozložit na další součásti. Vždy však bude existovat nějaký neredukovatelný a dále neanalyzovatelný jev, nějaká konečná danost.

Monismus učí, že existuje jen jedna konečná substance, dualismus, že jsou dvě, pluralismus, že jich je mnoho. O tyto problémy se nemá smysl přít. Takové metafyzické spory nemají řešení. Současný stav našeho vědění nám neposkytuje prostředky k podání odpovědi, kterou by každý rozumný člověk musel považovat za uspokojivou.

Materialistický monismus tvrdí, že lidské myšlenky a rozhodování jsou produktem fungování tělesných orgánů, mozkových buněk a nervů. Lidské myšlení, vůle a jednání jsou zcela zapříčiňovány hmotnými procesy, které budou jednou plně vysvětleny metodami fyzikálního a chemického zkoumání. I toto je metafyzickou hypotézou, ačkoli ji její zastánci považují za neotřesitelnou a nepopiratelnou vědeckou pravdu.

K vysvětlení vztahu mysli a těla se objevily různé doktríny. Jsou nicméně jen pouhými domněnkami bez jakéhokoli vztahu k pozorovaným faktům. Jediné, co lze říci s jistotou, je, že mezi duševními a fyziologickými procesy existuje vztah. O podstatě a fungování těchto vztahů však víme velmi málo, pokud vůbec něco.

Konkrétní lidské soudy a jednání není možné dále analyzovat. Můžeme oprávněně předpokládat, že zcela závisejí a jsou podmíněny dalšími příčinami. Dokud však nevíme, jak vnější fakta – fyzikální a fyziologická – tvoří v lidské mysli konkrétní myšlenky a rozhodnutí ústící do konkrétního jednání, musíme čelit nepřekonatelnému *metodologickému dualismu*. Při současném stavu poznání jsou základní výroky pozitivismu, monismu a panfyzikalismu pouhými metafyzickými postuláty bez sebemenšího vědeckého základu. Jsou pro vědecký výzkum nesmyslné a nepotřebné. Rozum a zkušenost nám ukazují dvě samostatné sféry: vnější svět fyzikálních, chemických a fyziologických jevů a vnitřní svět myšlenek, pocitů, hodnocení a účelového jednání. Žádný most tyto dvě sféry – alespoň pokud dnes víme – nespojuje. Stejně vnější události někdy vedou k odlišným odpovědím člověka a různé vnější události naopak vytvářejí odpovědi stejné. Nevíme proč.

Ve světle těchto událostí nelze než základní tvrzení monismu a materialismu odmítnout. Můžeme, ale nemusíme věřit tomu, že přírodní vědy jednoho dne uspějí při vysvětlování tvorby konkrétních myšlenek, hodnotových soudů a jednání stejným způsobem, jakým vysvětlují tvorbu chemických sloučenin jako nutný a nevyhnutelný výsledek určité kombinace prvků. V mezidobí nezbyvá než přijmout metodologický dualismus.

Lidské jednání je jedním z procesů způsobujících změnu. Je prvkem kosmické aktivity. Proto je legitimním předmětem vědeckého zkoumání. A jelikož – alespoň za současného stavu poznání – nemohou být nalezeny jeho příčiny, je třeba jej považovat za konečnou danost a jako takové se musí studovat.

Je pravda, že změny způsobené lidským jednáním jsou zcela nicotné v porovnání s účinky působení velkých kosmických sil. Z pohledu věčnosti a nekonečného vesmíru je člověk nekonečně malým bodem. Pro člověka je však lidské jednání a jeho nestálost realitou. Jednání je esencí jeho přirozenosti a existence, prostředkem k zachování života a povznesení se nad úroveň rostlin a zvířat. Jakkoli může být lidské jednání pomíjivé a prchavé, pro člověka a lidskou vědu má prvořadou důležitost.

4. Racionalita a iracionalita; subjektivismus a objektivita praxeologického výzkumu

Lidské jednání je nutně jednáním racionálním. Termín „racionální jednání“ je pleonasmus a jako takový je třeba ho odmítnout. Při aplikaci na konečné cíle jednání jsou výrazy racionální a iracionální nevhodné a nesmyslné. Konečným cílem jednání je vždy uspokojení nějakých přání jednajícího člověka. Jelikož nikdo není v postavení, aby mohl nahradit hodnotové soudy jednajícího člověka svými vlastními soudy, je marné se o cílech a rozhodnutích ostatních lidí vyjadřovat. Nikdo nemá kvalifikaci k tomu, aby určil, co by někoho jiného učinilo šťastnějším, či naopak méně šťastným. Kritici nám buď říkají, co se domnívají, že by dělali na místě ostatních lidí, nebo s arogancí diktátorů lehkovážně ignorují vůli a tužby ostatních a prohlašují, jaké podmínky těchto jiných lidí by lépe vyhovovaly jim, kritikům samotným.

Obvykle se jednání nazývá iracionální, pokud směřuje k naplnění „ideálních“ či „vyšších“ uspokojení na úkor materiálních a hmotných výhod. V tomto smyslu například lidé říkají – někdy souhlasně, někdy nesouhlasně –, že člověk, který obětoval život, zdraví či bohatství pro dosažení vyšších cílů – věrnosti náboženskému, filozofickému a politickému přesvědčení či svobody a prosperity vlastního národa – je motivován iracionálními důvody. Usilování o tyto vyšší cíle však není ani více, ani méně racionální či iracionální než usilování o jakýkoli jiný lidský cíl. Předpokládat, že touha zajistit si základní lidské potřeby a zdraví je racionálnější, přirozenější či ospravedlnitelnější než touha po jiných předmětech, je chybou. Platí, že chuť na jídlo a teplo je společná lidem a ostatním savcům a že člověk, kterému jídlo a přístřeší chybí, zpravidla soustřeďuje své úsilí na uspokojení těchto potřeb a o ostatní se příliš nestará. Pud k životu, zachování vlastní existence a využití každé příležitosti k posílení vlastních životních sil, je primární vlastností života přítomnou

v každé žijící bytosti. Podlehnutí těmto pudům však není pro člověka nezbytnou nutností.

Zatímco všichni ostatní živočichové jsou bezpodmínečně vedeni svými pudy k zachování života a k rozmnožování, člověk má moc ovládnout i tyto pudy. Umí kontrolovat své sexuální touhy i vůli k životu. Dokáže obětovat život, jestliže podmínky, za kterých by mohl přežít, se zdají být neúnosné. Člověk dokáže zemřít pro nějakou věc či spáchat sebevraždu. Žít je pro člověka výsledkem volby, hodnotovým soudem.

Totéž platí pro touhu žít v dostatku. Již samotná existence asketů a lidí, kteří odmítají hmotné zisky z důvodů svého přesvědčení či zachování důstojnosti a sebeúcty, je důkazem, že usilování o hmotné statky není nutností, nýbrž výsledkem volby. Samozřejmě že většina lidí upřednostňuje bohatství před chudobou a zdraví před nemocí.

Považovat pouze uspokojení tělesných fyziologických potřeb za „přirozené“, a proto „racionální“, a vše ostatní za „umělé“, a proto „iracionální“, je zcela arbitrární. Charakteristickou vlastností lidské povahy je, že člověk neusiluje pouze o potravu, přístřeší a soužití s partnerem, jak je tomu u zvířat, ale že směřuje i k dalším druhům uspokojení. Člověk má specificky lidská přání a potřeby, které lze nazvat „vyšší“ a které s ostatními savci nesdílí.⁶

Když se výraz racionální a iracionální použije na prostředky zvolené k dosažení cílů, představuje soud o vhodnosti či přiměřenosti použitých postupů. Kritik metodu schvaluje či neschvaluje z pohledu toho, zda je či není vhodná k dosažení daného cíle. Je fakt, že lidský rozum není neomylný a že člověk ve volbě a použití prostředků velmi často chybí. Jednání nevhodné k dosažení sledovaného cíle nenaplní očekávání. Příčí se svému účelu, ale je racionální, to znamená, že je výsledkem rozumného, ačkoli chybného, uvažování a pokusu, jakkoli nefunkčního, dosáhnout konkrétního cíle. Lékaři, kteří před sto lety používali k léčení rakoviny jisté postupy, jež dnešní lékaři odmítají, byli z pohledu současné patologie špatně vzdělaní, a proto neefektivní. Nejednali však iracionálně, dělali maximum. Je pravděpodobné, že za sto let budou mít jiní lékaři k léčbě této nemoci jiné léky. Budou efektivnější než naši lékaři, nikoli však racionálnější.

Opakem k jednání není *iracionální chování*, ale reaktivní odpověď na stimuly ze strany tělesných orgánů a instinktů, které vůli dané osoby nepodléhají. Na stejný stimul může člověk za jistých podmínek odpovědět jak reaktivně, tak i jednáním. Jestliže člověk pozře jed, mobilizují se síly uvnitř organismu,

⁶ Pro diskusi o chybách obsažených v železném zákonu mzdovém viz níže, str. 540 a násl.; pro diskusi mylného pochopení Malthusovy teorie viz níže, str. 597–603.

kteř se snaží jed neutralizovat. K tomu může člověk aktivně zasáhnout tím, že si vezme protijed.

Co se týče problému antitezí racionální a iracionální, neexistuje mezi přírodními a společenskými vědami žádný rozdíl. Věda vždy je a musí být racionální. Je snahou po mentálním uchopení jevů univerza tím, že systematicky uspořádává veškeré dostupné poznání. Jak jsme však ukázali dříve, analýza předmětů na jejich jednotlivé části musí dříve či později nutně narazit na bod, za nějž už jít nemůže. Lidská mysl si dokonce ani nedokáže představit druh poznání, který by nebyl omezen konečnou daností, jež se vzpírá další analýze a redukci. Vědecká metoda, vedoucí mysl až k tomuto bodu, je zcela racionální. Onu konečnou danost lze nazývat iracionálním faktem.

Dnes je moderní vyčítat společenským vědám, že jsou čistě racionální. Nejpopulárnější výtkou proti ekonomii je, že přehlíží iracionalitu života a skutečnosti a že se pokouší nekonečnou mnohost jevů vměstnat do suchých racionálních schémat a bezkrevných abstrakcí. Není absurdnějšího tvrzení. Stejně jako každá jiná věda jde i ekonomie tak daleko, jak jí racionální metoda dovolí. Pak se zastaví a stanoví fakt, jemuž čelíme s konečnou daností, tedy jev, který nemůže (alespoň za současného stavu poznání) být dále analyzován.⁷

Učení praxeologie a ekonomie platí pro každé lidské jednání bez ohledu na jeho motivy, příčiny a cíle. Konečné hodnotové soudy a konečné cíle lidského jednání jsou pro jakékoli vědecké zkoumání daností, nelze je dále analyzovat. Praxeologie pojednává o způsobech a prostředcích k dosažení takovýchto konečných cílů. Jejím předmětem jsou prostředky, nikoli cíle.

V tomto smyslu hovoříme o subjektivismu obecné teorie lidského jednání. Volbu konečných cílů jednajícím člověkem bere jako data. Vzhledem k nim je zcela neutrální a vyhýbá se veškerým hodnotovým soudům. Jediný standard, který používá, je, zda jsou zvolené prostředky vhodné k dosažení sledovaných cílů. Když eudaimonismus mluví o štěstí, utilitarismus a ekonomie o užitku, musíme tyto termíny interpretovat subjektivním způsobem jako cíle, k nimž člověk směřuje, protože je to v jeho očích žádoucí. Pokrok moderního významu eudaimonismu, hédonismu a utilitarismu oproti dřívějšímu významu materiálnímu a stejně tak i pokrok moderních subjektivních teorií hodnoty oproti objektivní teorii hodnoty klasické politické ekonomie spočívá právě v tomto formalismu. V subjektivismu současně spočívá i objektivita naší vědy. Protože je subjektivní a bere hodnotové soudy jednajících lidí jako konečná data nepřístupná dalšímu kritickému zkoumání, je nad všemi stranickými a dílčími zájmy, je lhostejná vůči konfliktu všech škol dogmatismu

⁷ Později (str. 44–53) uvidíme, jak se s konečnou daností vypořádávají empirické společenské vědy.

a etických doktrín. Není zatížena hodnocením a předběžnými názory a soudy, je univerzálně platná a absolutně a plně lidská.

5. Kauzalita jako podmínka jednání

Člověk dokáže jednat, protože má schopnost objevit kauzální vztahy, které určují změny a dění ve světě. Jednání vyžaduje a předpokládá kategorii kauzality. Pouze člověk, jenž vidí svět ve světle kauzality, je způsobilý jednat. V tomto smyslu lze říci, že existuje kauzalita kategorií jednání. Kategorie *prostředků a cílů* předpokládá kategorii *příčiny a účinku*. Ve světě bez kauzality a pravidelnosti jevů by neexistovalo žádné místo pro lidské myšlení a lidské jednání. Takový svět by byl zcela chaotický a člověk by v něm marně hledal nějakou orientaci či vedení. Dokonce není ani schopen si takový chaotický svět představit.

Nevidí-li člověk žádné kauzální vztahy, nemůže jednat. Tento výrok nelze obrátit. Dokonce i kdyby znal ony kauzální vztahy, nemůže jednat, nedokáže-li příčiny ovlivnit.

Archetypem výzkumu kauzality bylo: kde a jak musím zasáhnout, abych změnil chod událostí oproti směru, jímž by se ubíraly bez mého zásahu, tak, aby výsledek lépe vyhovoval mým přáním? V tomto smyslu se člověk táže: kdo nebo co je v pozadí věcí? Hledá pravidelnosti a „zákon“, protože chce zasáhnout. Až později bylo toto hledání metafyzikou interpretováno širěji jako hledání konečných příčin bytí a existence. Trvalo staletí, než se tyto přehnané a extravagantní myšlenky navrátily zpět k otázce, kde je třeba či by mělo být možné zasáhnout, abychom dosáhli toho či onoho cíle.

Nakládání s problémem kauzality v uplynulých desetiletích bylo díky zmatku vnesenému některými prominentními fyziky spíše neuspokojivé. Nezbyvá než doufat, že tato nepříjemná kapitola v historii filozofie bude pro budoucí filozofy sloužit jako varování.

Existují změny, jejichž příčiny jsou pro nás, alespoň v současnosti, neznámé. Někdy se nám podaří získat částečnou znalost, takže můžeme říci: v 70 procentech všech případů A vede k B , ve zbytku případů k C či dokonce D , E , F a tak dále. Abychom tuto neúplnou informaci mohli nahradit informací přesnější, museli bychom A rozložit na jeho součásti. Dokud to není možné, musíme se smířit s takzvaným statistickým zákonem. To však nijak neovlivňuje praxeologický význam kauzality.

Filozofické, epistemologické a metafyzické problémy kauzality a nedokonalé indukce přesahují rámec praxeologie. Nezbyvá než konstatovat fakt, že aby mohl člověk jednat, musí znát kauzální vztahy mezi událostmi, procesy a stavy věcí. A pouze pokud zná tento vztah, může dosáhnout sledovaných cílů. Jsme si plně vědomi, že se tímto tvrzením pohybujeme v kruhu. Důkaz,

že jsme správně odpozorovali kauzální vztah, totiž spočívá v tom, že jednání vedené touto znalostí přinese očekávaný výsledek. Tomuto důkazu v bludném kruhu se však nemůžeme vyhnout právě proto, že kauzalita je kategorií jednání. A protože je takovou kategorií, musí praxeologie tomuto základnímu problému filozofie věnovat jistou pozornost.

6. Alter ego

Jestliže budeme chápat termín kauzality v jeho nejširším smyslu, lze teleologii nazvat druhem kauzálního zkoumání. Konečné příčiny jsou prvními ze všech příčin. Příčina události je spatřována v jednání či kvazijednání, směřujícímu k nějakému cíli. Primitivní člověk i dítě považují ve svém naivně antropomorfním postoji za docela možné, že je každá změna a událost výsledkem jednání bytosti, jednající obdobně jako oni. Věří, že zvířata, rostliny, hory, řeky, gejzíry a dokonce i kameny a nebeská tělesa jsou stejně jako oni jednajícími bytostmi obdařenými vůlí a pocity. Až v pozdějších etapách kulturního vývoje člověk odhazuje tyto animistické myšlenky a nahrazuje je mechanistickým pohledem na svět. Mechanistický princip se ukazuje natolik uspokojivý, že lidé nakonec uvěří v jeho schopnost vyřešit všechny problémy myšlení a vědeckého výzkumu. Materialismus a panfyzikalismus prohlašují mechanistický princip za esenci poznání a experimentální a matematické metody přírodních věd za jediný vědecký modus myšlení. Všechny změny je třeba chápat jako pohyby, podřízené zákonům mechaniky.

Zastánce mechanistického přístupu nijak nepálí doposud nevyřešené problémy logických a epistemologických základů principů kauzality a neúplné indukce. V jejich očích jsou tyto principy zdravé, neboť fungují. Skutečnost, že experimenty v laboratoři přinášejí výsledky předpovídané teoriemi a stroje v továrnách fungují přesně tak, jak učí technologie, podle nich dokazuje správnost metod a výsledků moderní přírodní vědy. S vědomím, že věda neposkytuje pravdu – a kdo ví, co pravda vůbec znamená –, je alespoň jisté, že nás vede k úspěchu.

Avšak přesně v okamžiku, kdy přijmeme tento pragmatický pohled, se odhalí prázdnota panfyzikalistických dogmat. Věda, jak jsme ukázali výše, neuspěla v řešení problému vztahu mysl – tělo. Panfyzikalisté jistě nemohou tvrdit, že postupy, jež doporučují, vůbec kdy v oblasti mezilidských vztahů a společenských věd fungovaly. Je však nepochybné, že princip, podle něhož *ego* zachází se všemi ostatními lidskými bytostmi, jako by myslely a jednaly stejně jako ono samo, svou užitečnost jak v běžném životě, tak ve vědeckém výzkumu prokázal. Nelze popřít, že funguje.

Je nade vši pochybnost, že postup, kdy považujeme ostatní lidi za bytosti myslící a jednající jako já, *ego*, dopadá dobře. Na druhou stranu očekávat, že

bychom dosáhli obdobné pragmatické verifikace přístupu, který vyžaduje brát lidi jako předměty přírodních věd, se zdá být beznadějně. Epistemologické problémy, vyplývající z porozumění chování ostatních lidí, nejsou o nic méně komplikované než problémy kauzality a neúplné indukce.

Lze připustit, že pro tvrzení, že moje logika je logikou všech ostatních lidí a absolutně jedinou lidskou logikou a že kategorie mého jednání jsou kategoriemi jednání všech ostatních lidí a absolutně jedinými kategoriemi všech lidských jednání, není možné konečný důkaz poskytnout. Pragmatik si nicméně musí uvědomit, že tato tvrzení fungují v praxi i ve vědě, a pozitivista nesmí přehlížet fakt, že když se obrací na ostatní lidi, mlčky a implicitně meziosobní platnost logiky a tím i realitu sféry myšlenek a jednání *alter ega* – jeho lidský charakter předpokládá.⁸

Myšlení a jednání jsou specifickými lidskými vlastnostmi člověka. Jsou vlastní všem lidským bytostem. Jsou vedle příslušenství k druhu *homo sapiens* charakteristickým znakem člověka jako člověka. Zkoumat vztah mezi myšlením a jednáním není úkolem praxeologie. Praxeologii postačuje konstatovat fakt, že existuje jen jedna logika poznatelná lidskou myslí a jen jeden modus jednání, který je lidský a lidskou myslí poznatelný. Zda někde jsou či mohou být bytosti – nadlidské či podlidské –, které myslí a jednají odlišným způsobem, je mimo dosah lidské mysli. My své zkoumání musíme omezit na studium lidského jednání.

Toto lidské jednání, jež je neoddělitelně spjato s lidským myšlením, je podmíněno logickou nutností. Pro lidskou mysl je nemožné uvažovat o logických vztazích, které by byly v rozporu s logickou strukturou naší mysli. Pro lidskou mysl je nemožné uvažovat o modu jednání, jehož kategorie by se lišily od kategorií, které určují naše vlastní jednání.

K mentálnímu uchopení reality jsou člověku dostupné pouze dva principy: teleologie a kauzalita. To, co nelze pod tyto dvě kategorie zahrnout, je myslí absolutně skryto. Událost, již nelze interpretovat pomocí jednoho z těchto dvou principů, je pro člověka nemyslitelná a záhadná. Změnu lze chápat buď jako důsledek fungování mechanické kauzality, nebo jako důsledek účelového chování. Lidské myslí není dostupná žádná třetí možnost.⁹ Je pravda, jak jsme se o tom zmínili již dříve, že na teleologii lze nahlížet jako na druh kauzality. Konstatování tohoto faktu nicméně neruší podstatné rozdíly mezi těmito dvěma kategoriemi.

Panmechanistický pohled na svět vychází z metodologického monismu. Uznává pouze mechanickou kauzalitu, neboť pouze jí přisuzuje veškerou

⁸ Srov. Alfred Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* (Vídeň, 1932), str. 18.

⁹ Srov. Karel Engliš, *Begründung der Teleologie als Form des empirischen Erkennens* (Brno, 1930), str. 15 a násl. (Česky *Teleologie jako forma vědeckého poznání*, F. Topič, Praha, 1930 – pozn. překl.)

kognitivní hodnotu, případně alespoň vyšší kognitivní hodnotu než teleologii. Je to metafyzický předpoklad. Oba principy poznávání – kauzalita i teleologie – jsou díky omezením lidského rozumu nedokonalé a nepřinášejí konečné poznání. Kauzalita vede k *regresu ad infinitum*, který rozum nikdy nevyřeší. Teleologie selhává, jakmile položíme otázku, co pohybuje prvotním hybatelem. Obě metody se zastavují na konečných danostech, které nemohou být dále analyzovány ani interpretovány. Myšlení a vědecké zkoumání nemůžou nikdy přinést myslí plnou vyrovnanost, apodiktickou jistotu a dokonalé poznání všech věcí. Kdo se o toto pokouší, musí zapojit víru a snažit se utišit vědomí přijetím nějakého vyznání či metafyzické doktríny.

Jestliže netranscendujeme sféru rozumu a zkušenosti, nelze než přijmout fakt, že ostatní lidé jednají. Nemůžeme jej libovolně přehlížet jen kvůli moderním předpokladům a arbitrárním názorům. Každodenní zkušenost ukazuje nejen to, že jedinou vhodnou metodou pro studium podmínek našeho nelidského prostředí je kauzalita, ale neméně přesvědčivě i to, že ostatní lidé jsou jednajícími bytostmi stejně jako my. Pro porozumění jednání je k dispozici jen jediné interpretační schéma, schéma poskytnuté vědomím a analýzou našeho vlastního účelového chování.

Problém studia a analýzy jednání ostatních lidí není nijak spojen s problémem existence *duše* či *nesmrtelné duše*. Pokud se námitky empirismu, behaviorismu a pozitivismu zaměřují na různé varianty teorií duše, nijak se našeho problému netýkají. Otázka, na kterou musíme odpovědět, je, zda lze myšlením uchopit lidské jednání, pokud mu odmítáme rozumět jako smysluplnému a účelovému chování, směřujícímu k dosažení konkrétních cílů. Behaviorismus a pozitivismus chtějí na realitu lidského jednání použít metodu empirických přírodních věd. Interpretují jej jako reakci na stimuly. Tyto stimuly samotné se však přiči popisují metodami přírodních věd. Každý pokus popsat je musí odkazovat na význam, který těmto stimulům jednající člověk přisuzuje. Můžeme klidně nazývat komoditu nabídnutou k prodeji „stimulem“. Podstatu této nabídky a to, co ji odlišuje od ostatních nabídek, nicméně nelze popsat nezávisle na významu, který jednající strany přisuzují dané situaci. Žádná dialektická klička nedokáže obejít fakt, že je člověk veden snahou dosáhnout nějakých cílů. Právě toto účelové chování – tedy jednání – je předmětem naší vědy. Pokud budeme přehlížet význam, který jednající člověk přisuzuje situaci, tj. danému stavu věcí, a svému vlastnímu chování vztahu k této situaci, nedokážeme tento předmět adekvátně uchopit.

Pro fyzika není vhodné hledat konečné příčiny, protože nejsou žádné náznaky, že by události, jež jsou předmětem fyziky, mohly být interpretovány jako výsledky jednání bytosti, usilující o naplnění nějakých cílů obdobně jako člověk. Stejně tak není vhodné pro praxeologa nebrat zřetel na fungování vůle a záměrů jednající bytosti. Ty jsou nepochybně danými fakty. Pokud

by je přehlížel, přestal by studovat lidské jednání. Velmi často, nikoli však vždy, mohou být dané události studovány jak z pohledu praxeologie, tak z pohledu přírodních věd. Ten, kdo však zkoumá výstřel z pušky z pohledu fyziky a chemie, není praxeologem. Opomíjí právě ty problémy, jejichž řešení je pro vědu o účelovém lidském chování cílem.

O užitečnosti instinktů

Důkaz faktu, že jsou lidskému bádání dostupné jen dva přístupy, kauzalita a teleologie, je podán problémy, které se objevují v souvislosti s užitečností instinktů. Existují typy chování, které nelze na jedné straně plně interpretovat pomocí kauzálních metod, na druhé straně je nelze považovat za účelové lidské jednání. Abychom takové jednání uchopili, jsme nuceni uchýlit se k nouzovému řešení. Přisoudíme jim charakter kvazijednání, budeme hovořit o užitečných instinktech.

Pozorujeme dvě věci. Zaprvé vrozenou tendenci živých organismů odpovídat na stimuly dle pravidelného vzoru a zadruhé prospěšné účinky takového chování pro zachování a posílení životních sil organismu. Kdybychom mohli takové chování interpretovat jako výsledek účelového směřování k jistým cílům, nazývali bychom jej jednání a zacházeli s ním v souladu s teleologickými metodami praxeologie. Protože však v pozadí tohoto chování nenacházíme žádné stopy vědomé mysli, předpokládáme, že zde působí neznámý faktor, který pojmenováváme jako *instinkt*. Říkáme, že instinkt vede kvaziúčelové zvířecí chování a nevědomé, a přesto užitečné reakce lidských svalů a nervů. Samotný fakt, že považujeme nevysvětlený prvek tohoto chování za sílu a nazýváme jej instinktem, však naše poznání nijak nerozšiřuje. Nesmíme nikdy zapomínat, že slovo instinkt není ničím jiným než značkou, která vymezuje bod, za nímž nemůžeme, alespoň při současném stavu vědění, provádět vědecké zkoumání.

Biologie objevila „přírodní“, tedy mechanické vysvětlení pro množství procesů, které byly dříve považovány za působení instinktů. Mnoho těch, které nemohou být vysvětleny jako mechanické či chemické odpovědi na mechanické či chemické stimuly, však přesto zůstává. Zvířata vykazují postoje, kterým nelze porozumět jinak než skrze předpoklad působení nějakého řídicího faktoru.

Cíl behaviorismu, studovat lidské jednání pomocí metod psychologie zvířat, je iluzorní. Pokud chování zvířat přesahuje pouhé fyziologické procesy jako dýchání a metabolismus, lze je zkoumat pouze pomocí významových pojmů vyvinutých praxeologií. Behaviorista přistupuje k předmětu svého zkoumání s lidským pojetím účelu a úspěchu. Nevědomky aplikuje na předmět svých studií lidské pojmy užitečnosti a škodlivosti. Obelhává sám sebe, když vylučuje všechny verbální odkazy na vědomí a zaměřenost k cílům. Ve

skutečnosti jeho mysl všude hledá cíle a měří každý postoj pomocí zamlženého pojetí standardu užitečnosti. Věda o lidském chování – pokud není fyziologií – se nemůže vzdát odkazů na význam a účel. Od psychologie zvířat a pozorování reakcí nově narozených dětí se nemůže naučit nic. Naopak psychologie zvířat a dětská psychologie se nemohou zříci pomoci ze strany vědy o lidském jednání. Bez praxeologických kategorií bychom nedokázali chování zvířat ani dětí porozumět.

Pozorování instinktivního chování zvířat naplňuje mnohé lidi úžasem a vzbuzuje otázky, na něž nikdo nedokáže uspokojivě odpovědět. Avšak fakt, že zvířata či dokonce rostliny reagují kvaziúčelovým způsobem, není o nic více ani méně zázračný, než že člověk myslí a jedná, že v neorganickém světě převládají funkční vztahy popisované fyzikou a že se v organickém světě objevují biologické procesy. To vše je zázračné ve smyslu, že to představuje konečnou danost pro naši zkoumající mysl.

Zvířecí instinkt je rovněž touto konečnou daností. Obdobně jako koncept pohybu, síly, života a vědomí je i koncept instinktu termínem označujícím konečnou danost. Jen zdůrazněme, že ani nic „nevysvětluje“, ani neoznačuje příčinu či dokonce konečnou příčinu.¹⁰

Absolutní cíl

Abychom se vyhnuli možné dezinterpretaci praxeologických kategorií, zdá se vhodné zopakovat následující truismus.

Praxeologie stejně jako historické vědy o lidském jednání pojednává o *účelovém* lidském jednání. Pokud mluví o *cílech*, má na mysli cíle, které sledují jednající lidé. Když mluví o *významu*, odkazuje se na význam, který svému jednání přisuzují jednající lidé.

Praxeologie a historie jsou projevem lidské mysli a jako takové závisejí na intelektuálních schopnostech smrtelných lidí. Praxeologie ani historie nepředstírají, že vědí cokoli o úmyslech absolutna a objektivní mysli, o objektivním smyslu obsaženém v běhu událostí a dějinné evoluci, o plánech, jimiž se Bůh či Příroda či *Weltgeist* či Nevyhnutelný Osud pokoušejí uskutečnit řízení světa a lidských záležitostí. Nemají nic společného s tím, čemu se říká filozofie dějin. Netvrdí, na rozdíl od prací Hegela, Comta, Marxe a mnoha dalších autorů, že odhalují informaci o skutečném, objektivním a absolutním smyslu života a historie.¹¹

¹⁰ „*La vie est une cause première qui nous échappe comme toutes les causes premières et dont la science expérimentale n'a pas à se préoccuper.*“ Claude Bernard, *La Science expérimentale* (Paříž, 1878), str. 137.

¹¹ K filozofii dějin srov. Mises, *Theory and History*, (New Haven, 1957), str. 159 a násl.

Vegetativní člověk

Některé filozofie člověku radí zvolit si za konečný cíl směřování odmítnutí veškerého jednání. Nahlízejí na život jako na absolutní zlo plné bolesti, utrpení a muk a apodikticky odmítají, že by jej jakékoli účelové lidské snažení mohlo učinit snesitelnějším. Štěstí lze dosáhnout pouze úplným odstraněním vědomí, vůle a života. Jedinou cestou k blaženosti a spasení je stát se dokonale pasivním, indiferentním a netečným jako rostliny. Největším dobrem je opuštění myšlení a jednání.

Taková je podstata učení různých indických filozofií, zvláště pak buddhismu, a také Schopenhauerova učení. Praxeologie je nijak nekomentuje. Ve vztahu ke všem hodnotovým soudům a volbě konečných cílů je neutrální. Jejím úkolem není schvalovat či neschvalovat, ale popisovat, co je.

Předmětem praxeologie je lidské jednání. Pojednává o jednajícím člověku, ne o člověku přetvořeném v rostlinu a redukovaném na pouhou vegetativní existenci.